

говуванням лексикографічними джерелами (словниками) та іншою допоміжною літературою, необхідною для самостійного вдосконалення мовної культури.

Перспективу досліджень вбачаємо в подальшій систематизації найбільш поширених помилок у фаховому мовленні та пошуку нових шляхів їх подолання.

Отже, належна культура мовлення є свідченням розвинутого інтелекту й високої загальної культури майбутнього фахівця.

Список використаних джерел

1. Балагура О. О. Виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів / О. О. Балагура // Науковий громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. – 2010. – № 3 (36). – С. 101 – 102.
2. Балагура О. О. Змістовні та технологічні особливості виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів / О. О. Балагура // Науковий громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. – 2011. – № 3 (40). – С. 142 – 144.
3. Головащук С. І. Словник-довідник українського літературного слововживання / С. І. Головащук. – К. : Рідна мова, 2000. – 351 с.
4. Гринчишин Д. Г. Словник паронімів української мови / Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська. – К. : Рад. шк., 1986. – 222 с.
5. Єрмоленко С. Я. Культура мови на щодень / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, Н. С. Дужик, С. Я. Єрмоленко та ін. – 2-е вид., доп. і випр. – К. : Довіра, 2002. – 169 с.
6. Єрмоленко С. Я. Культура української мови : Довідник / С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.; / За ред. В. М. Русанівського. – К. : Либідь, 1990. – 304 с.
7. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
8. Малюк О. Ю. Найпоширеніші випадки порушень літературних норм в усному діловому мовленні / О. Ю. Малюк // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – № 2 (8). – С. 12 – 14.
9. Пентиліук М. І. Ділове спілкування та культура мовлення : [навч. посіб.] / М. І. Пентиліук, І. І. Маруніч, І. В. Гайдаєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 224 с.
10. Терещенко С. Як вчимося сьогодні, так живемо завтра (про мовну норму в освітній літературі) / С. Терещенко // Культура слова. – К. : Інститут української мови Національної академії наук України, 2011. – С. 180 – 185.
11. Українська мова: [енциклопедія] / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 842 с.

Summary. The issues of professional communicative competence are studied in the article, widely spread mistakes of professional communication are analyzed, pleonasm as the text flaw is considered, stress mistakes in professional communication practice are determined, typical linguistic mistakes found in student's research papers are singled out, and the ways of overcoming literary norm deviation are outlined.

Key words: *speech culture, literary norm, stress, paronym, pleonasm.*

УДК 811.161.2 (09)

О.П. Богачик

НАЗВИ ПРОЦЕСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XVII–XVIII СТОЛІТЬ

Назви процесів сільськогосподарської праці в українській мові XVII – XVIII століть. У системі сільськогосподарської лексики української мови досліджуваного періоду виявлено лексичні одиниці на позначення різноманітних процесів діяльності, пов'язаних із обробкою ґрунту, посівом, садінням і збиранням сільськогосподарських культур, їх подальшою обробкою, заготівлею кормів тощо. Розглянуті лексеми належать до питомого шару лексики, задокументовані у писемних пам'ятках попередніх періодів. Історична перспектива кожної з лексем різна, проте загалом вони продовжують функціонувати в говірках та сучасній літературній мові. Вивчення цієї тематичної групи дасть змогу до певної міри реконструювати

ти систему сільськогосподарської лексики в діяхронії, простежити тенденції і закономірності її формування в українській мові.

Ключові слова: назви процесів праці, сільськогосподарська лексика, українська мова XVII–XVIII століть.

Вагому частину словникового складу української мови становить сільськогосподарська лексика. Вона відображає віковічні хліборобські традиції, культуру господарювання українців на землі. Цей тематичний комплекс лексики на сучасному етапі активно вивчають діалектологи, результати досліджень яких презентовано у монографіях, статтях, дисертаціях. П. Ю Гриценко у системі землеробської лексики виділив об'єднання лексем на позначення знарядь для обробки землі та їх частин; процесів обробки землі та догляду і збереження врожаю, виконавців процесів; злакових та городніх культур; етапів досягання; локативи [1, 45]. Р. Л. Сердега констатує, що лексика на позначення дій, пов'язаних з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур, збиранням і збереженням урожаю, має досить складну структуру й об'єднує декілька лексико-семантичних мікрогруп із різнорідною структурною організацією [4, 101].

Об'єктом цього дослідження є лексика на позначення процесів праці, пов'язаних із сільським господарством в українській мові XVII – XVIII століть. Землеробська лексика в діяхронії уже була частково об'єктом лінгвістичних студій у працях Л. Л. Гумецької, М. Л. Ху-даша, І. П. Чепіги, а загальний її опис подано в академічному виданні «Історія української мови. Лексика і фразеологія». Проте, на нашу думку, наявні дослідження не відображають повністю цей пласт лексики на діяхронному зрізі, крім того поява нових опублікованих пам'яток із серії «Пам'ятки української мови», а також вихід п'ятнадцяти випусків «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» дають простір для подальших досліджень та зумовлюють актуальність досліджень в галузі історичної лексикології.

До системи сільськогосподарської лексики входить тематична група, що об'єднує лексичні одиниці на позначення різноманітних процесів діяльності, пов'язаних із обробітком ґрунту, посівом і збиранням сільськогосподарських культур, їх подальшим обробітком, заготівлею кормів тощо.

Широко засвідчено в писемних пам'ятках назви процесів обробітку ґрунту: *орати, орання, оранка, поорати, пахати*. На позначення процесу орання ґрунту в досліджуваних пам'ятках уживається питоме дієслово *орати* (ЕСУМ IV, 206), яке, за спостереженнями Л. Л. Гумецької, фіксується вже старослов'янськими пам'ятками. Дослідниця вказує на те, що у XIV–XV ст. дієслово *орати* і похідні *изорать*, *цсл. изорати, поорати, проорати*, іменник *ораніє* виступають здебільшого в пам'ятках з території Галичини [2, 16]. Аналізований нами матеріал показує, що у XVI–XVIII ст. лексему *орати* документують пам'ятки з різних територій у різноманітних формах: *Юрко Рекаленко оручи з хлопцем наймитом своим на дворици* (Кн. Пир., 177); ... *чоловік орав, й пустив вола пасти* (Кн. Пир., 261); *ихъ волами не оревалъ, а которые орали собственіе его* (А Переясл., 168); *ихъ волами ихъ же грунтъ самовольно оретъ* (А Переясл., 169); *На то(мъ) степу звѣку не орували ...а мы тепер ...оремо тот степъ своїми волами* (ДДГ, 111).

Значення «орати» передавав і віддієслівний іменник *ораня*: *нікому в кошеню сіна и въ ораню земли не претила* (Акти Переясл., 41). Рідше трапляється суфіксальний дериват *оранка*: *употребленного на ту оранку ему... скота удобного къ оранки времени* (А Переясл., 169); *Взялъ в него... желѣза плуговие ... которые чрезъ всю весну, дабы оранки лишится моглъ, в себе держалъ* (ДМ XVII, 338).

У досліджуваній період більше, порівняно з попереднім, засвідчено префіксальних дериватів, що надавали різних відтінків значення, серед них похідні з префіксами *по-*: *Мав спор о ниву свою власную з Андреемъ, Войтеховымъ братомъ, которую упорне пооравъ и посеявъ* (А Борисп., 8); *землю присвоая поорали* (А Переясл., 42); ... *ченци землю поорали* (т. с.); *ланъ степной волной въ недавніх часѣх чернцами позораный* (А Переясл, 43); *и тоє поле, которое прикажчик поотнимал у козаков и мужиковъ своїми волами пооравши, засѣваемо* (ДДГ, 111); *про-*: *прооран тот ланъ на волной же степной земли* (А Переясл., 43); *ви-*: *Точилася справа... о ниву у Груздова гумна, которую Семенъ Несин менует своею власною, а Левко своею, и выоравши Левко и просо посеявъ* (А Борисп., 6); *тая земля... а прикажчиком виорана и засіяна* (А Переясл., 46); *од-*: *Ми, вряд, наказали и тую ниву при Тишку zostавили, а Тишко маєтъ ему одорати его ниве, где ему укажетъ* (А Борисп., 8).

Ще одна назва процесу обробітку ґрунту – *ралити* – пов'язана з етимологічно спорідненою назвою знаряддя рало, в пам'ятці засвідчено префіксальний дериват: *Місце ... оноє зралив и он зраливши не знайшов* (Кн. Пир., 183).

На позначення процесу обробітку ґрунту широко засвідчено словотвірне гніздо дієслова *пахати*. Л. Л. Гумецька зазначала, що у попередній період дієслово *пахати* і похідні *ропахивати, розпахати, роспахъ, пропахъ* переважали в пам'ятках з території Волині [2, 16]. У XVI–XVIII ст. лексему *пахати* на позначення процесу орання та похідні уживали носії мови з інших

територій України: *Три поля на пахане нив пят* (А Борисп., 82); *сталъ поле въ кутку томъ пахати* (А Переясл., 25); *тая земля чернцями въ недавных годах и роспахана, а прикажчиком виорана и засіяна* (А Переясл., 46); *никто земли закуповати, а ни на літо къ паханю наймовати не маєт безъ воли пана* (А Переясл., 79). Дієслово *пахати* «орати» в сучасній українській літературній мові не стало нормативним, проте продовжує уживатися в говірках [4, 102]. «Словником української мови» кодифіковано з ремаркою *діал.* (СУМ, VI, 100). Цю назву на позначення процесу оранки зберігають українські паремії, напр.: *Хто паше, той пляше; Хто не паше, той зимою з торбою пляше; Умирать ладься, а хліб паши* (Прислів'я, 95).

На позначення обробітку не оброблюваного раніше ґрунту виявлено словосполучення *подимати цілину: отїхавши до хутора ... увидїли его Коломийцевые засїянные пахотные поля, которые онъ ... цілыною поднимавъ и оные засївав* (А Переясл., 25).

Одним із етапів сільськогосподарської праці є процеси сіяння і садіння. На позначення процесу сіяння засвідчено дієслова *сіяти*, префіксальні деривати *посїяти*, *засївати*, *засїяти*, які задокументовані у пам'ятках різних територій та збереглися до сучасного періоду: *Огород ... отобравъ и засїявъ пашнею* (ПЛ, 103); *А жесмо важилися прошлого року ... з осени и сами озимину сіяти... и тепер на весні ярину засївати* (Маз., 502); *... с по(л)ми, с нивами и с пашнею, которая на ты(х) полях посеяна есть* (ВГ, 107); *хто... без воли пана ... что на ней посїялъ тогда сіяне и пенязи тратить* (А Переясл., 78); *збо(ж)емъ в гумне и на полях засеяны(м), з огородомъ* (ВГ, 97); *...с пашнями на поля(х) засеяными, с полями пашными* (ВГ, 71); *Жита ден на нивї, на весни ден хоч зяблї дати, хоч виорати, а она повинна своим насїнням засїяти* (Кн Пир., 111).

Процес садіння позначався дієсловами *садити*, *посадити*, *розсадити*: *При то(м) дворе свое(м) сад также на сыро(м) корени посады(л) и ро(з)множил* (ВГ, 97); *Садъ отцемъ рассаженъ* (А Переясл., 73).

Інша тематична підгрупа включає лексику, що номінує процеси збирання урожаю. І. П. Чепіга зазначала, що лексика, пов'язана із процесом збирання врожаю, в основному спільнослов'янська, успадкована з давньоруської доби і широкоживана в староукраїнських пам'ятках попередньої доби [3, 424].

Збирання урожаю зернових у досліджуваній період, як і в попередній [2, 16], позначалося питомим дієсловом *жати*: *На то(м) полю жита ярого моего... котрого посеял ко(п) осмъ ... кгвалто(м) пожал и до гумна своего отъпровадивши зложил... мнї пожати и его звести забороняе* (АКЖ XVI, 58); *... Каленикъ Лещенко на томъ мїстцу сиялъ овес и казал зженником пожат, tedy зженники нажали копу снопув два. У килка дни той овесъ з ниви згинул* (А Борисп., 80); *Снопов сімнадцат тот Васил з жоною своєю на нивї при інших женцях зажавши свое зажатое додому собі привезли* (Лохв., 181); *а гроши закопала на нивї, где жала, под борозною* (Кн. Пир., 182); *иди додому, а я буду до вечора жати* (Кн. Пир., 183). Це ж значення реалізовувало словосполучення *собирають хліб: и собирають хліб въ одно мїсто и съ молотя уже дїлитися* (А Переясл., 49).

На позначення процесів, пов'язаних із збиранням урожаю на кормових угіддях, засвідчено дієслово *косити*. У попередній період в пам'ятках ділової мови дієслово *косити* засвідчено один раз у заголовку Вісліцького статуту, а також похідні префіксовані дієслова *покосити*, *укосити* та ітеративне дієслово з суфіксом *-ива-* *кошивати* [2, 19]. Досліджувані пам'ятки документують побутування лексеми *косити*: *с поля з роботи, травы накосивши и косу в траву встроивши к домови їхал* (Лохв., 59); *же от давних часов отцъ их тую сіножат косил* (АК Полт., 73); *а на оную косовицю каждый господа(р) посилаемо по два чоловіка ... чрез все літо косимо* (ДДГ, 111), а також префіксальні утворення: *Сколко на каждомъ изъ нихъ нажинается хліба, либо накошуются сіна* (А Переясл., 93); *... и сіна съ потребу накошивается* (А Переясл., 102); *... сіна кошовали на степу скиртъ три(д)ця(т)* (ДДГ, 110). Звернемо увагу на специфічно українські форми на *-но*: *...накошено сіна полковнику Сулимї шестнадцать двостокопичныхъ стирдъ ... сего літа укошено полковнику Сулымї скирдъ стокопичныхъ десять* (А Переясл., 94), крім того, уживалися похідні віддієслівні іменники: *... у грабежохъ, у покошеню сеножатеи и в пожа(т)ю побра(н)ю збожа* (ВГ, 62); *... для кошенья сіна сіножати буде з вас* (АК Полт., 37); *...посполитимъ людямъ въ кошенью сіна въ ораню на хліб поля нікимъ заборованъ не бывалъ, где кто похощетъ бивало оретъ и где хто похощетъ сіно коситъ* (А Переясл., 41). У «Словнику української мови XVI – першої половини XVII століття» на позначення процесу косіння зареєстровано дієслова *косити*, *кошивати*, *кошенє*, *кошенїє* (СУМ XVI – XVII 15, 46, 66).

У цій групі виокремлюємо мікрогрупу найменувань процесів праці, пов'язаних із обробітком зібраного урожаю. У пам'ятках це переважно питомі назви обробки зернових культур: *молотити*, *молоти*: *Чоловік мой молов на току, а Левко носив горшком горїлку до него* (Кн Пир., 290); *кто молоть будетъ мірочку дати долженъ* (А Переясл., 49), *а буде бы кто домашній хлібъ молотъ или толкти или валить привез... надлежащую мірочку дати и платитъ должен* (А Переясл., 49); *В тую яму змолотивши сыпала* (А Борисп., 107).

Отже, писемні пам'ятки української мови XVI–XVIII ст. фіксують лексику на позначення різноманітних процесів праці, пов'язаної з обробітком землі, збиранням урожаю. Подальше ґрунтовне вивчення цієї тематичної групи дасть змогу простежити тенденції і закономірності формування сільськогосподарської лексики в українській мові.

Умовні скорочення

АКЖ XVI – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до видання М. К. Бойчук. – К.: Наук. думка, 1965. – 191 с.

АК Полт. – Актові книги Полтавського городового уряду XVII века / Ред. и прим. В. Л. Модзалевского. – Чернигов, 1912. – Вып. 1. – 236 с.

А Борисп. – Акты Бориспольского мѣйского уряда 1612–1699 гг. / Предисл. А. В. Стороженка. – К.: Киев. старина, 1892. – 112 с.

А Переясл. – Мотыжинский архив: Акты Переяславского полка XVII–XVIII в. – К., 1890. – 223 с.

ВГ – Волинські грамоти XVI ст. / Упоряд. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. – К.: Наук. думка, 1995. – 246 с.

ДДГ – Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. документів / Упоряд., автор передм. та комент. В. Й. Горобець. – К.: Наук. думка, 1993. – 392 с.

ДМ XVII – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. / Підгот. до видання В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова, В. Ю. Франчук, Т. К. Черторизька. – К.: Наук. думка, 1981. – 316 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1982–2006. – Т. 1–5.

Кн. Пир. – Книги третіє міські Ператинські споряженіє за войтовства Симиона Ковелського войта, Гавріла Кириловича бурмиистра Ператинських, в року ахпг місяця июня осмого на десять дня // Стороженки. Фамильный архивъ. Т. 6. – Київ, 1908. – С. 1–387.

Лохв. – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.: Збірник актових документів / Підгот. до видання О. М. Маштабей, В. Г. Самійленко, Б. А. Шарпило. – К.: Наук. думка, 1986. – 221 с.

Маз - Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. Упорядник С. Павленко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. -1144с.

Прислів'я – Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського; Упоряд. М. М. Пазяк; Відп. ред. С. В. Мишанич. – К.: Наук. думка, 1989. – 480 с.

ПЛ – Приватні листи XVIII ст. серія приватних листів. Підгот. до вид. В. А. Передієнко К. : Наукова думка, 1987. – 173 с.

СУМ – Словник української мови / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

СУМ XVI – XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАНУ. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 1994–2010. – Вип. 1–14.

Список використаних джерел

1. Гриценко П. Ю. Моделивання системи діалектної лексики : [монографія] / П. Ю. Гриценко. – К. Наук. думка, 1984. – 227с.
2. Гумецька Л. Л. З історичної лексикології української мови (землеробство і суміжні заняття) / Л. Л. Гумецька // Мовознавство. – 1978. – № 6. – С. 11–23.
3. Історія української мови. Лексика і фразеологія / Ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. – К.: Наук. думка, 1983. – 743 с.
4. Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : [монографія] / Руслан Сердега. – Х. : Монограф, 2012. – 218, [2]с.

Summary. The system of Ukrainian agricultural vocabulary study period revealed lexical items to describe various processes work related to tillage, sowing, planting and harvesting crops, further processing, forage, etc. Considered vocabulary belonging to specific layers of vocabulary, documented in written monuments of earlier periods. Historical perspective of each of the vocabulary is different, but generally they continue to function in the modern dialects and the literary language. The study of this group will help to some extent to reconstruct the system of agricultural vocabulary in diachrony, track trends and regularities of its formation in the Ukrainian language.

Keywords: names work processes, agricultural vocabulary the Ukrainian language XVII-XVIII centuries.